Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1944-11-12, iš Štuthofo – į Greifsvaldą

Lager, d. 12 November 1944

Prof. Dr. Balys Sruoga
Lager Stutthof b/Danzig
Block XI

Lager, d. 12 November 1944

Vanduk, mylima, miela! Gestern kam Deine Postkarte v. 4-XI. Dein Päckchen war unterwegs nur 2 Tage. Vanduk, schicke mir keine Päckchen mehr. Jetzt bin ich besser mit Lebensmitteln versorgt als Sie beide. Ich habe alles, was brauche ich, zum Leben. Ich habe Dir 3 Briefe geschrieben, einen über Valiukėnas, 2 – Postlagernd Greifswald (V. Sruogienė), – hast Du nicht bekommen? Ich wiederhole: wenn brauchst Du Geld, kann ich Dir einige Hundert Mrk. überweisen, – benachrichtige. Ich habe genug (ich verbrauche monatlich 15–25 Mrk.). Am 2-XI bekam ich ein wertvolles Päckchen von V. Mykolaitis (13 B Landshut/Bay, Theaterstr. 67II) und Äpfeln v. E. Kardelienė (Freiburg/Breisgau, Adolf Hitler Str. 11 b/Frau Miskowski), – bedanke v. mir diese gute Leute, – selber kann ich nicht ihnen schreiben. Vanduk, wegen mich brauchst Du keine Sorgen haben. Mehrere Kollegen haben mir verschiedene Sachen zugeschickt (z. B., Schuhe, warme Wäsche, Pullowers, u. s. w.). Sogar habe ich genug Tabak u. Tee. Sorge nur um Dich u. Dalia. Leider, kann ich Dir noch nicht behilflich sein, – ich bin noch immer eingesperrt für unbekannten Verbrechen auf die unbekannte Zeit. Ordne irgendwie ihren Leben, um die Kriegszeit zu ausdauern, um Dalias Jugend möglichst zu schonen. Vielleicht wäre es am besten für sie in der Klinik zu arbeiten – gleichgültig was für eine Arbeit. Ich bin wieder zurzeit ein schlechter Ratgeber für ihnen, – ich weiss so wenig über die lebendigen Welt. Nach dem Kriege werden wir unseres Leben von neuem anfangen, – werde ich alle Sorge von deinen Schultern übernehmen, – ich bin jetzt reich an Erfahrungen, für die habe ich sehr teuer bezahlt. Ich bin jetzt gesund, nur musste ich meine dichterische Arbeit einstellen, da die Tage sind kurz geworden u. Abends habe ich keine ruhige Ecke für meine Arbeit. Jetzt habe ich viel Zeit zum Nachdenken. Alle meine Gedanke sind zu Ihnen gerichtet. Mein Gott! So ist es geworden! Doch, glaube ich, der schlimmste Abschnitt unseres Lebens ist schon vorbei, wenigstens, am Ende. Mag es sein, was wird, – schlimmer wird es nicht mehr! Nimm alle meine Sache von Frau Škirpa und benutze für ihren Bedarf, – Wäsche, Pullowers, aus meinem Anzug lasse ein Kleid für Dich oder Dalia machen. Es ist unbekannt, wann werde ich aus dem Lager entlassen, – sie Beide brauchen die Kleider sofort. Falls werde ich in die lebendige Welt zurückkehren, werde ich ohne erwähnten Sachen auskommen. Ich brauche nicht viel. Man erzählt, Vilnius hat wenig gelitten, in Tauro str. gab es keine Kämpfen, unsere Wohnung soll nicht zerstört sein (mehr hat gelitten Bahnhofsviertel – Aušros vartai sind geblieben – Didžioji str. u. Basanavičiaus str.). In Kaunas hat Žaliakalnis am wenigstens gelitten, nach allen Wahrscheinlichkeiten soll unseres Haus noch stehen. In Kaunas wurde am schwierigsten Panemunė, Zentrum u. Aleksotas getroffen, – besonders Panemunė. So wie so, in Kaunas oder Vilnius werden wir irgendwas von unseren Sachen finden, wenigstens, unseres Garten wird noch stehen, – und das ist nicht wenig. Ich bin sehr froh, dass Sie mit Dalia so einig sind, ich teile meine Liebe und meine Gedanken zwischen ihnen Beiden. Ich denke, ich habe für Ihnen so viel Gefühlen und sehnsüchtiger Kraft, so viel seelischen Inhalt, dass wird es für uns alle drei reichen. Schade, dass kann ich nicht mir vorzustellen, wie sehen sie aus nach 2 jähriger Trennung u. allen Erlebnissen. D. folgenden Sonntag werde ich vielleicht an Šeinius schreiben, also, mein Brief an Ihnen vielleicht wird wegfallen. Mein guter Vanduk! Küsse v. m. Dalia, bedanke Sie für ihre Güte, für die Bravheit. Schreibe mir mehr über ihren Leben u. Verhältnisse. Bedanke Puzinus u.

Maciūnus, dass sind sie gut zu Ihnen. Grüsse alle Kollegen u. guten Leute. Jetzt wieder sehe ich Dich lebendig im Traum u. im Wache. Vanduk, mano miela! Küsse ich Dich u. Dalia.

Ihrer Baliuk [1r] // [1v] //

Prof. dr. Balys Sruoga
Stutthofo stovykla prie Dancigo
XI blokas

Stovykla, 1944 [m.] lapkričio 12 d.

Vanduk, mylima, miela! Vakar atėjo Tavo XI-4 atvirlaiškis. Tavo siuntinėlis keliavo tik 2 dienas. Vanduk, nebesiųsk man daugiau nieko. Dabar esu geriau aprūpintas maistu nei jūs abi. Turiu viską, ko reikia gyvenimui. Parašiau Tau 3 laiškus, vieną per Valiukėną [1], 2 – Postlagernd Greifswald (V. Sruogienė) [2], – ar negavai? Kartoju: jei Tau reikia pinigų, galiu atsiųsti kelis šimtus markių, – pranešk. Turiu pakankamai (per mėnesį išleidžiu 15–25 markių). XI-2 gavau vertingą siuntinį nuo V. Mykolaičio [3] (13 B Landshut/Bay, Teaterstr. 67II) ir obuolių iš E. Kardelienės [4] (Freiburg/Breisgau, Adolf Hitler Str. 11 b/Frau Miskowski), – padėkok nuo manęs šiems geriems žmonėms, – aš pats negaliu jiems rašyti. Vanduk, Tau nereikia dėl manęs jaudintis. Keletas kolegų man atsiuntė įvairių daiktų (pvz., batų, šiltų apatinių drabužių, megztinių ir t. t.). Pakankamai turiu netgi tabako ir arbatos. Rūpinkis tik savimi ir Dalia. Deja, kol kas negaliu jums padėti, – vis dar esu įkalintas už nežinomus nusikaltimus nežinia kuriam laikui. Kaip nors tvarkyk savo gyvenimą, kad ištvertumėt karo metą, kad Dalios jaunystė būtų kuo labiau apsaugota. Galbūt jai būtų geriausia dirbti klinikoje – nesvarbu, kokį darbą [5]. Šiuo metu vėl esu jums blogas patarėjas, – aš taip mažai žinau apie gyvąjį pasaulį. Po karo pradėsime savo gyvenimą iš naujo, – aš perimsiu nuo Tavo pečių visus rūpesčius, – dabar esu daug patyręs, už tai labai brangiai sumokėjau. Dabar esu sveikas, tik turėjau nutraukti kūrybinį darbą, nes dienos sutrumpėjo, o vakarais neturiu savo darbui ramaus kampelio. Dabar turiu daug laiko apmąstymams. Visos mano mintys nukreiptos į Jus. Dieve mano! Štai kaip tai nutiko! Bet aš tikiu, kad blogiausias mūsų gyvenimo laikotarpis jau praėjo, bent jau baigiasi. Tebūnie, kas bus, – blogiau jau nebus! Paimk iš ponios Škirpienės [6] visus mano daiktus ir panaudok savo reikmėms, – baltinius, megztinius, iš mano kostiumo pasisiūk suknelę sau ar Daliai. Nežinia, kada mane paleis iš lagerio, – jums abiems drabužių reikia nedelsiant. Jei grįšiu į gyvąjį pasaulį, apsieisiu be minėtų dalykų. Man daug nereikia. Sakoma, kad Vilnius mažai nukentėjo, Tauro gatvėje mūšių nebuvo, mūsų butas neturėtų būti sugriautas (daugiau nukentėjo stoties regionas – Aušros vartai išliko – Didžioji gatvė ir Basanavičiaus gatvė). Kaune mažiausiai nukentėjo Žaliakalnis, tikėtina, kad mūsų namas turėtų vis dar stovėti. Kaune labiausiai nukentėjo Panemunė, centras ir Aleksotas, ypač Panemunė. Šiaip ar taip, Kaune ar Vilniuje rasim kai kuriuos savo daiktus, bent jau mūsų sodas bus išlikęs, – o tai nemažai. Labai džiaugiuosi, kad Jūs su Dalia tokios vieningos, aš Jus abi myliu ir apie Jus abi galvoju. Manau, kad manyje tiek jausmų ir ilgesingos jėgos, tiek daug dvasinio turinio, kad užteks mums visiems trims. Gaila, kad negaliu įsivaizduoti, kaip jūs atrodot po 2 išsiskyrimo metų ir visų išgyvenimų. Gal kitą sekmadienį parašysiu Šeiniui [7], tad mano laiškas tau gali būti praleistas. Mano gerasis Vanduk! Pabučiuok nuo manęs Dalią, padėkok Jai už jos gerumą, už jos drąsą. Parašyk man daugiau apie jūsų gyvenimą ir sąlygas [8]. Padėkok Puzinams [9] ir Maciūnams [10], kad jie Jums geri. Pasveikink visus kolegas ir gerus žmones. Dabar vėl matau Tave gyvą sapnuose ir būdraudamas. Vanduk, mano miela! Bučiuoju Tave ir Dalią.

Jūsų Baliuk [1r] // [1v] //

KOMENTARAI

[1] Antanas Valiukėnas (1913–1946), žurnalistas, redaktorius, vertėjas. Antanas Valiukėnas, 1940 m. pasitraukęs iš Lietuvos, Berlyne buvo Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje Kazio Škirpos sekretoriumi, patarėju ir jo raštų redaktoriumi (plačiau žr. Vidmantas Valiušaitis, „Antanas Valiukėnas – LAF ryšininkas su demokratiniais Vakarais II pasaulinio karo metais“, in: https://alkas.lt/2020/12/07/v-valiusaitis-antanas-valiukenas-laf-rysininkas-su-demokratiniais-vakarais-ii-pasaulinio-karo-metais). Vanda Sruogienė, 1944 m. lapkričio mėnesio pabaigoje susitikusi Berlyne su Antanu Valiukėnu, apibūdino jį kaip „entuziastingą ir šviesų studentą, kuriam nuoširdžiai rūpėjo Balio reikalai (Vandos Sruogienės užrašai, in: Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 134). Balio Sruogos laiškai iš Štuthofo Antanui Valiukėnui neišliko.

[2] Vanda Sruogienė ir Dalia Sruogaitė nuo 1944 m. lapkričio 2 d. iki lapkričio 27 d. gyveno Greifsvaldo priemiestyje, „pas Frau E. Bruder, Bruno Reitenstr. 16, kur tikėjomės priimti Balį (ėjo kalbos, kad įkaitus greit paleis). Tik turėjom labai nesimpatišką šeimininkę. Jos vyras kariavo fronte, o ji pati gyrėsi buvusi karšta nacė. Trūkstant tualetinio poperiaus ji, piktai juokdamasi, plėšdavo senoviškos, liuksusinės Biblijos lapus… Bijojome, kad sužinojusi, iš kur Balys atsiradęs, nenorės jo įsileisti į namus“ (Vandos Sruogienės užrašai, in: Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 132).

[3] Vytautas Mykolaitis (1896–1965), teisininkas. 1944 m. pasitraukęs iš Lietuvos, su žmona Anele ir dukra, Dalios Sruogaitės drauge Živile, apsistojo Bavarijoje, Landshuto mieste.

[4] Elzbieta Kardelienė (1900–1999), dainininkė. 1930–1944 m. Valstybės teatro solistė. 1944 m. priverstinė išeivė į Vakarus, viena Detmoldo Lietuvių tremtinių operos organizatorių ir solisčių.

[5] Dalia Sruogaitė dirbo Greifsvaldo universiteto klinikoje gailestingąja seserimi – prižiūrėjo ligonius: „Patekau į universiteto kliniką, į *Bunkerstation*, atseit į sunkiausiai sergančių, prie lovos prirakintų ligonių skyrių, įrengtą rūsyje, po didžiuliu pastatu, kaip kokioj požemio tvirtovėj. Langų čia nebuvo, visą laiką degė elektra, o per bombardavimus, kai ji užgesdavo, triūsdavom žvakių šviesoje.
Karo metu ligoninėse trūko gailestingųjų seserų, nes dauguma jų buvo mobilizuotos fronte ar pafrontėse prie sužeistų karių. Apskritai trūko personalo, gal todėl mane taip lengvai priėmė. Greifsvaldo klinikoje dirbo vienuolės ir kelios vyresnio amžiaus seserys. Apvilko mane ilgu ilgu, iki kulnų, pusiau vienuolišku apdaru, išmokė, kaip pasidaryti galvos gaubtą iš baltos medžiagos keturkampio ir tuojau praminė *die Kleine* [„Mažąja“], nes mano vardas joms keistai skambėjo. Vyriausioji buvo *Schwester Elisabet* [sesuo Elizabet], tokia aukšta, susiraukusi išdžiūvėlė, kuri valdė visą mūsų bunkerį. Tada jokių pagalbininkių seserys neturėjo. Dirbom viską. Ir vaistus nešiojom, ir adatom badėm, ir ligonius prausėm, ir palatas tvarkėm – nuo tamsos iki tamsos tamsiose patalpose. Per kelias savaites, be jokių profesorių ar dėstytojų, tapau gana savarankiška gailestingąja seserimi. Penicilino dar nebuvo, nebuvo nei „kraujo bankų“ – kraują perpildavo tiesiai iš žmogaus į žmogų. Ne kartą asistavau daktarams šios gana sudėtingos procedūros metu. Kraujo davėjai dažniausiai būdavo jauni, armijai netikę vyrai, kurie nuo menkiausio adatos dūrio alpdavo ir pridarydavo man daug bėdų. Nuvežus ligonį į operacinę, vos įstūmus jį pro duris, reikėjo saliutuoti iškėlus dešinę ranką ir sušukti „Heil Hitler!“ Žinoma, su chirurgais niekad taip nesisveikinau, dėdavausi labai skubanti, greit išpoškindavau paciento pavardę ir dumdavau atgal ilgu koridorium į man pažįstamas saugias patalpas.
Tačiau iš miesto atvežti ligonį buvo net smagu, nes galėjai pamatyti dienos šviesą. Ir šiaip drėgną Pomeraniją staiga užklupo labai šlapias ruduo, nuo jūros pūtė atšiaurūs vėjai. Benzino nebuvo, greitosios pagalbos mašiną – dažniausiai paprastą automobilį – traukė stambus, lėtas arklys, niekad risčia nepavaromas. Retkarčiais į tokį žygį pasiųsdavo ir mane, žinoma, jei ligoniui nereikėdavo čia pat teikti pirmosios pagalbos. Šito nemokėjo atlikti nei mano vairuotojas-vežėjas, senukas *Wachdienst [sargas], nebetinkąs nei armijai, nei Volkssturmui* [krašto gynėjams]. Džiaugdavausi galėdama pakvėpuoti grynu, ne ligoninės kvapais persunktu oru, nors akis badė visur iškabinėti didžiuliai plakatai. Vieni jų skelbė Vokietijos pergalę: „Der Sieg wird unser sein!“ [„Mes laimėsim!“], kiti įspėjinėjo apie šnipų pavojų: „Pst! Feind hört mit“ [„Cit! Priešas klausosi“], dar kiti garbino didįjį vadą: „Der Führer kennt nur Kampf, Arbeit und Sorge“ [„Fiureris pripažįsta tik kovą, darbą ir atsakomybę“] ir panašiai. Tik į mūsų bunkerį retai kas užsukdavo. Greifsvaldo universiteto klinikose gydė galūnių netekusius karius. Gatvėse vaikščiojo uniformuoti jauni vyrai, netekę nosies, ausies ar žando, prie veido pritvirtinta ranka. Iš rankų buvo auginami nauji audiniai, kuriais chirurgai atkurdavo sužalotą kūno dalį. Keistos tai buvo figūros, iš pradžių bauginančios ir slegiančios, bet prie visko galima priprasti, juo labiau kad juos matydavai vaikščiojančius gatvėmis, tik jei pasitaikydavo retas laisvas pusdienis. Tačiau net ir tą pusdienį vaikščioti su vyriškiais mums, kelioms jaunesnėms, buvo griežtai uždrausta, nebent buvai ištekėjus ar susižiedavus. Kažkodėl be jokių apžadų tapau lyg kandidatė į vienuoles, nors į bažnyčią niekas nevarė, o aš taip ir nesužinojau, beje, ir nesidomėjau, ar čia katalikų, ar protestantų hierarchija. Tik kai įkyrėjo tas ilgas, veik žemę siekiantis sijonas, pasitrumpinau iki pusiaublauzdžių. Oi, kaip iš karto užpuolė mane *Schwester Elisabet*… išbarė, iškoneveikė, išgėdino, vos nepaskendau ašarose. Gerai, kad nebuvau nukirpus, teko išardyti siūles ir vėl vilkėti tuo absurdiškai senamadišku apdaru…
[…]
Darbas ligoninėj vis sunkėjo. Trūko pagalbos, reikėjo ištisą dieną tekinom bėginėti po palatas. Vis dažniau miestą drebino bombos, o mūsų bunkerį apšviesdavo tik kelios žvakės. Netoliese, Peenemundėje, juk buvo svarbiausias vokiečių ginklas „Fau-1“, o paskui ir „Fau-2“, kurio jie laukė dar Lietuvoj, o dabar tas raketas naikino bombonešiai iš Vakarų. Skandinami buvo ir laivai, kuriuose žūdavo ne tik vokiečių kariai, bet ir gabenami kaliniai ir net civiliai, vietiniai gyventojai. Kartą atvežė pas mus į bunkerį moterį, ištrauktą iš skęstančio laivo, kuriame žuvo visi keturi jos vaikai. Skausmingo tos moters raudojimo iki šiol negaliu pamiršti…“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 130–135).

[6] Bronė Škirpienė (1895–1994), Kazio Škirpos, Lietuvos atstovo Vokietijoje, diplomato Berlyne, žmona.

[7] Ignas Šeinius (1889–1959), rašytojas, 1940 m. pasitraukė į Vakarus, gyveno Stokholme. Balio Sruogos Štuthofe rašyti laiškai Ignui Šeiniui neišliko. Vėliau Balys Sruoga rašė apie laiško turinį: „Trumpus laiškus Ignui ir Studerui esu parašęs. Prašiau, kad mane užregistruotų prie Raudonojo Kryžiaus, kad galėčiau gauti Raudonojo Kryžiaus paketus. Juk neaišku dar, kaip ilgai karas tęsis. Panašius laiškus jau keli parašė. Yra leidžiama čia tokius paketus gauti. Parašiusieji gavo atsakymus su viltimi gauti paketus. Jeigu aš Tau negaliu padėti, nors Tavęs neapsunkinčiau (Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, iš Štuthofo – į Greifsvaldą, 1944-12-17, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1303, l. 59r)“. Spėtina, kad šiame ir kituose Ignui Šeiniui rašytuose laiškuose Balys Sruoga ezopine kalba galėjo bičiulio teirautis dėl galimybės po lagerio evakuacijos apsistoti Švedijoje – tarpukariu rašytuose Balio Sruogos laiškuose svarstyta galimybė išvykti pas Igną Šeinių: „Seniau – buvau Maskvoj, buvau Kaukaze, keturius mėnesius valkiojaus po kalnus ir dūkau. / Dabar esu Kaune. / Baisiai blogas ūpas čionai. Mėtais, mėtais, ieškai ieškai ir jokio velnio žmogus negali rasti. / Baisiai aš noriu kaip nors pakliūti užrubežin. / Ar nereikia tau kartais pagelbininko kokio – tai parašyk – aš atvažiuosiu. / Nes matai – čia gyvenimas eina, bet kažkoks, perkūnas jį žino, negyvas. Jokios kūrybos. Jokio dvasios skridimo. Pilka ir palša. Nuobodu“ (Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, iš Kauno – į Stokholmą, [1919-04], in: *LCVA*, f. 675, ap. 1, b. 58, l. 14, 1r); „Tu kažkaip metei mintį, kad aš atvažiuočiau į Kopenhagą. Vasarą (liep. mėn.) aš gausiu atostogų ir mielu noru atvažiuočiau. Bet kad tai įvykinti, reikia, kad aš gaučiau iš Tavęs sąmatą, kiek aš turiu turėti pinigų tam reikalui. Žinoma, kad galėčiau nieko nedirbti tenai ir marėse plaukyti – juk pas jus tenai piningų kursas padūkęs“ (Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, iš Kauno – į Kopenhagą, 1921-04-26, in: *LCVA*, f. 675, ap. 1, b. 58, l. 2r); „Aš, rodos, rudeniop galėsiu ištrūkti užsienin – to vieno tik tenoriu“ (Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, iš Kauno – į Kopenhagą, iki 1921-05-02, in: *LCVA*, f. 675, ap. 1, b. 58, l. 4r). Gali būti, kad Balys Sruoga norėjo, jog Štuthofe parašytais kūriniais, jei jie atsidurtų laisvajame pasaulyje, pasirūpintų jo bičiulis Ignas Šeinius. Švedijoje gyvenęs rašytojas Ignas Šeinius apie tai rašė Prancūzijoje gyvenusiam kolegai teisininkui, žurnalistui Vincui Rasteniui: „Arba kaip atrodo šis reikalas? Čia pernai rudenį atvažiavę stutthofiečiai pasakojo man, kad Balys Sruoga įdavė ūkininkui Šernui, kaip geriausiam patikėtiniui, savo rankraščius kad nuvežtų man. Švedijoj Starkus atėmė iš jo tuos rankraščius, motyvuodamas: „Šeinius išleis dar juos savo vardu“. Tuo tarpu, kaip iš Lingio, Žilinsko ir kitų girdėti, Starkus pavedė kam tai tuos rankraščius perrašyti mašinėle, ištaisė kai kurias vietas ir pasiuntė kam tai Amerikon. – Kaip vadinami tokie dalykai? – Kadangi iš Sruogos paties nieko negirdėjau, Šernas taip pat į mane nesikreipė, ar nesuspėjo, tai aš šventos ramybės dėlei į tą reikalą nesikišau. Ir formalaus pagrindo neturėjau“ (Igno Šeiniaus laiškas Vincui Rasteniui, Stokholmas, 1946-06-11, in: *LCVA*, f. 675, ap. 1, b. 63, l. 107, 1r)“. Pokariu rašyti Balio Sruogos laiškai liudija, kad Švedijoje gyvenęs Ignas Šeinius vėliau pasiūlė Baliui Sruogai aprašyti su juo susijusius įvykius Rašytojų susirinkime (*Dievų miško* ir jo autoriaus pasmerkimo kampaniją) ir publikuoti užsienyje. Ignas Šeinius buvo numatęs ir straipsnio korespondentą – Stepą Povilavičių-Vykintą, kuris Balį Sruogą laikė savo mokytoju, lankė jo vestą teatro seminarą, o 1944 m. pasitraukęs iš Lietuvos Vokietijoje leido ir redagavo laikraštį *Laisvoji Lietuva*. Balys Sruoga Igno Šeiniaus pasiūlymą, kuris, matyt, ne kartą buvo minėtas, atmetė – nujautė, kad rezultatas išeis priešingas, negu tikėtasi (Balio Sruogos laiškas Ignui Šeiniui, [Vilnius], [po 1946-10-02], in: *LCVA*, f. 675, ap. 1, b. 63, l. 162, l. 1r.).

[8] „Neatsimenu, kuo aš dienas užpildydavau, turbūt tik mintimis apie tai, kaip surasti maisto siuntiniams Baliui ir padėti labai suvargusiems Biržiškams. Kartą pavyko man gauti kiek daugiau maisto kortelių, pasukų. Dariau iš jų sūriukus… Į siuntinį Baliui, deja, jų negalėjau įdėti“ (Vandos Sruogienės užrašai, in: Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 133). Dalia Sruogaitė mamą nuo bado gelbėjo iš Greifsvaldo universiteto klinikos slapčia išsineštomis duonos riekelėmis: „Gyvenant pas E. Bruder mudvi ištiko nesėkmė. Mama kažkur sukombinavo gabaliuką anties, iškepė pas šeimininkę ir padėjo lėkštėje laiptinėje, kur buvo vėsiau. Po kiek laiko lėkštę radom tuščią… Šeimininkės šuneliui, ją aptikusiam, buvo didžiausia puota, o mes tik apsiašarojom.
Mamai maisto tikrai labai trūko. Ji taip sublogo, kad tos kelios suknelės, kurias dar turėjo, kabėjo kaip ant šluotos pamautos. O aš ligoninėje gaudavau sočiai ir skaniai pavalgyti, beveik iki valiai. Greit pastebėjau, kad po vakarienės kelios seserys pasiimdavo po kelis gabaliukus duonos. Tada nežinojau, kad jos – būsimos nakties budėtojos, kad toji duona – jų naktipiečiai. Pradėjau ir aš kas vakarą kelias riekeles į prijuostės kišenę įsikišti. Mačiau, kaip mane seka įtarios akys, bet lūpos tylėdavo. Supratau daranti kažką negerai, tad stengdavausi pirmoji pakilti nuo stalo ir bėgti į savo požemio koridorių. Tenai pakišdavau tuos gabaliukus duonos po šaltu radiatorium ir, eidama namo, kaip tikras vagišius slėpdavau po paltu. Taip sušelpdavau mamą keliomis riekelėmis“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 132–133).
„Mes, Greifsvaldo lietuviai, laikėmės. Turėjom pastogę, maisto kortelių, kad ir kokios liesos jos būtų, šiokią tokią užuovėją. Aš kasdien mindžiau gatvių pliurzą, skubėdama į klinikas, o mamos dienos slinko medžiojant maistą“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 139).

[9] Jonas Puzinas (1905–1978), istorikas, archeologas kartu su žmona Konstancija Puziniene (1906–2001), dviem dukromis ir sūnumi 1944 m. liepos mėn. 3 d., sovietų armijai artėjant prie Lietuvos, pasitraukė į Vakarus. 1944 m. rudenį gyveno Greifsvalde kartu su kitais lietuviais, karo pabėgėliais.

[10] Vincas Maciūnas (1909–2003), literatūrologas. Nuo 1944 m. priverstinis išeivis iš Lietuvos. 1944 m. su žmona Genovaite Maciūniene (g. 1920) glaudėsi Greifsvalde.